

ONOMATOPEYA (TAQLID SO‘ZLAR) — O‘ZBEK TILINING YASHIRIN LOGOPEDIK RESURLARI

ОНОМАТОПЕЯ (ЗВУКОПОДРАЖАТЕЛЬНЫЕ СЛОВА) — СКРЫТЫЕ ЛОГОПЕДИЧЕСКИЕ РЕСУРСЫ УЗБЕКСКОГО ЯЗЫКА

ONOMATOPOEIA (IMITATIVE WORDS) — HIDDEN SPEECH-THERAPY RESOURCES OF THE UZBEK LANGUAGE

Sobirova Noiba Zafar qizi

Qarshi davlat universiteti, “Maktabgacha ta’lim” kafedrası o‘qituvchisi

Annotatsiya: Maqolada o‘zbek tilidagi onomatopeya, ya’ni taqlid so‘zlarning bolalar nutqini rivojlantirishga yo‘naltirilgan logopedik mashg‘ulotlarda qo‘llanish imkoniyatlari ko‘rib chiqiladi. Taqlid birliklarini tovush manbai, predmet nomi, harakat va nutqiy vaziyat bilan bog‘lash orqali eshituv diqqatini, lug‘at boyligini, sodda gap tuzish hamda bog‘lanishli nutqni qo‘llab-quvvatlashga qaratilgan metodik yondashuv taklif etiladi. Maqolada “Eshit — Angla — Taqlid qil — Bog‘la — Nutqda qo‘lla” nomli besh bosqichli mualliflik modeli, dastlabki metodik xarita, amaliy mashqlar va kuzatuv varag‘i bayon qilinadi. Model empirik sinovdan o‘tgan standart sifatida emas, balki amaliyotda tekshirish uchun taklif etilayotgan metodik yechim sifatida taqdim etiladi.

Аннотация: В статье рассматриваются возможности использования ономатопоэтических и звукоподражательных слов узбекского языка в логопедической работе, направленной на развитие детской речи. Предлагается методический подход, основанный на последовательном включении звукоподражательных единиц в процессы восприятия звуков, установления связи между звуком и его источником, речевого подражания, расширения словарного запаса и построения связных высказываний. Представлена авторская пятиэтапная модель «Слушай — Понимай — Подражай — Связывай — Используй в речи», а также предварительная методическая карта, практические упражнения и лист наблюдения за выполнением заданий. Предложенная модель рассматривается как методическая разработка, требующая дальнейшей практической апробации и эмпирической оценки эффективности. Материалы статьи могут быть использованы при подготовке будущих логопедов и организации коррекционно-развивающих занятий с детьми.

Abstract: The article examines the potential use of Uzbek onomatopoeic and imitative words in speech-therapy activities for children. It proposes a methodological approach that connects imitative forms with sound sources, objects, actions and communicative situations to support auditory attention, vocabulary, simple sentence construction and connected speech. The article presents a five-stage author-proposed

model, “Listen — Understand — Imitate — Connect — Use in Speech,” together with a preliminary methodological map, practical activities and an observation sheet. The model is presented as a proposal for practical testing rather than as an empirically validated standard.

Kalit soʻzlar: onomatopeya, taqlid soʻzlar, logopediya, oʻzbek tili, eshituv diqqati, fonematik idrok, lugʻat boyligi, bogʻlanishli nutq, metodik model.

Ключевые слова: ономапоея, звукоподражательные слова, узбекский язык, логопедия, развитие речи, слуховое внимание, фонематическое восприятие, артикуляция, словарный запас, связанная речь, авторская методическая модель.

Keywords: onomatopoeia, imitative words, speech therapy, Uzbek language, auditory attention, phonemic perception, vocabulary, connected speech, methodological model.

KIRISH (INTRODUCTION). Til bolaning atrof-muhitni anglash, tajribasini ifodalash va boshqalar bilan muloqotga kirishishida muhim vositadir. Bola rivojlanish jarayonida insonlar, hayvonlar, tabiat hodisalari va maishiy predmetlardan keladigan tovushlarni tinglaydi, ularning manbalariga eʼtibor qaratadi va ayrim tovushlarni takrorlashga urinadi. Tovushni muayyan manba bilan bogʻlash va uni nutqiy birlik orqali ifodalash jarayonida taqlid soʻzlar didaktik material sifatida qoʻllanishi mumkin.

Oʻzbek tilida “miyov-miyov”, “vov-vov”, “taq-taq”, “shitir-shitir”, “gumbur-gumbur”, “milt-milt” kabi birliklar ishlatiladi. Ularning ayrimlari tovushni, boshqalari esa harakat yoki koʻrinish xususiyatini ifodalaydi. Taqlid soʻzlarning obrazliliklari ularni rasm, predmet, harakat va vaziyat bilan bogʻlashga imkon beradi. Shu jihat ularni bolani mashgʻulotga jalb etish, lugʻat ustida ishlash va sodda nutqiy birliklar tuzishga yoʻnaltirishda foydali qilishi mumkin.

Maqolaning muammosi taqlid soʻzlardan foydalanishni faqat tovushni takrorlash bilan cheklamasdan, ularni anglash, predmet yoki harakat bilan bogʻlash hamda muloqotda qoʻllash bosqichlarini bir tizimga keltirish zaruratidan kelib chiqadi. Bunda predmet tovushlarini farqlash va fonematik idrokni rivojlantirish bir xil vazifa emasligi alohida hisobga olinishi kerak.

Maqolaning maqsadi — oʻzbek tilidagi taqlid soʻzlarni logopedik mashgʻulotlarda qoʻllash uchun bosqichma-bosqich metodik model va unga mos amaliy materiallarni taklif etish. Maqolaning amaliy yangiligi taqlid birliklarini tinglashdan boshlab ularni nutqda qoʻllashgacha boʻlgan besh bosqichli ketma-ketlikda birlashtirish hamda mashqlar va kuzatuv varagʻini shu ketma-ketlikka moslashtirishdan iborat. Ushbu yangilikning ilmiy ahamiyati va samaradorligi kelgusida manbalar bilan qiyoslash va empirik sinov orqali aniqlashtirilishi lozim. Oʻzbek tilshunosligida taqlid soʻzlar tovushga yoki holatga taqlidni ifodalovchi birliklar sifatida koʻrib chiqiladi. Ularning maʼnosi koʻpincha nutqiy vaziyat, predmet

yoki harakat bilan bog'liq holda aniqlanadi. Shu sababli taqlid birliklarini tahlil qilishda ularning shakli bilan birga kontekstda bajaradigan vazifasini ham hisobga olish muhim.

Adabiyotlar tahlili (Literature review). Tadqiqot o'zbek tilshunosligida taqlid so'zlar haqidagi qarashlarga tayanadi. Taqlid so'zlar o'tgan asrning 40-yillarida o'zbek tilshunosligida undovlarning bir ko'rinishi sifatida qaralgan, keyinroq esa undov va taqlid so'zlar alohida kategoriyalar ekani, ular ma'nosi, grammatik asosi va gapdagi mustaqil sintaktik vazifasi bilan farqlanishi ta'kidlangan. Taqlid so'zlarni tovushga va holatga taqlidga bo'lish Sh. Rahmatullayevning (2010) qarashlariga ko'ra keltirilgan, ushbu maqolada ham shu tasnif asos qilib olindi. Taqlid so'zlarning fonetik tomonini I. S. Qahharova ingliz va o'zbek tillari misolida o'rgangan va ikkala tilda ham taqlid ifodalar juft va takroriy tuzilishda, o'zbek tilida esa cho'ziq unlilar ko'p uchrashini ko'rsatgan. Ingliz va o'zbek tillaridagi onomatopeyani qiyosiy o'rgangan mualliflar: H. R. Alimova va F. R. Xo'djaqulova. Lug'at materiali bo'yicha: "O'zbek tilining izohli lug'ati"ning birinchi nashri 1981-yilda yaratilgan va uni tuzish tamoyillarini akademik A. Hojiyev ishlab chiqqan. X. F. Xaydarova izohli lug'atlardagi taqlid so'zlarning statistik tahlilini o'tkazgan, uning ma'lumotiga ko'ra 5 jildli lug'atda 547 ta, 2 jildli lug'atda 611 ta taqlid so'z kiritilgan. So'nggi yillarda o'zbek tilshunosligida taqlid so'zlarning grammatik, semantik, etimologik va qiyosiy xususiyatlarini o'rganishga qaratilgan ilmiy izlanishlar olib borilmoqda. Jumladan, D. Tashmuxeimedova (2024) o'z tadqiqotida o'zbek va xitoy tillaridagi taqlid so'zlarning morfologik xususiyatlarini qiyosiy tahlil qilgan. F. D. Saburyazova (2025) turkiy tillarda taqlid so'zlarning o'rganilish tarixini yoritgan bo'lsa, D. Amirqulov (2025) taqlid so'zlarning o'zbek tilshunosligidagi o'rni va grammatik xususiyatlarini tahlil qilgan. G. Matnazarova (2025) esa taqlid so'zlarning kelib chiqishi, etimologiyasi va fonetik-semantik xususiyatlarini o'rgangan.

Bolalar nutqining lingvistik xususiyatlariga bag'ishlangan tadqiqotlarda ham onomatopeya masalasi tilga olinadi. Biroq ko'rib chiqilgan manbalar asosan tilshunoslik va nutqning umumiy rivojlanishi bilan bog'liq masalalarni qamrab oladi. Taqlid so'zlarning o'zbek tilshunosligida o'rganilishiga bag'ishlangan maqolalar hamda hozirgi o'zbek adabiy tili, leksikologiya va grammatikaga oid manbalar ushbu birliklarning nazariy xususiyatlarini yoritishda asos bo'la oladi. Izohli lug'atlar esa muayyan so'zning lug'aviy ma'nosi va qo'llanishini tekshirish uchun zarur. Maqolaning logopedik yo'nalishi esa tilshunoslik tavsifini amaliy nutq mashqlari bilan bog'lashni talab qiladi.

Tadqiqot metodologiyasi (Research Methodology). Maqola nazariy-metodik tavsifga ega. Unda taqlid so'zlarni vazifasiga ko'ra dastlabki guruhlariga ajratish, ularni logopedik mashg'ulot maqsadlari bilan bog'lash, bosqichli metodik modelni ishlab chiqish va amaliy mashqlar namunalarini tuzish usullaridan foydalanildi.

Modelni qo'llashda bolaning yoshi, nutqiy rivojlanishi, eshituv imkoniyatlari, muloqot usuli va qiziqishlarini hisobga olish nazarda tutiladi. Bola og'zaki javob berishga qiynalsa, rasm tanlash, predmetni ko'rsatish yoki boshqa muqobil kommunikatsiya usullaridan foydalanishi mumkin. Taqlid so'zlarni takrorlash alohida logopedik baholash va individual rejaning o'rnini bosmaydi.

Taqlid so'zlar tovushni ma'noga bog'laydi, takrorlanish va ritmga boy, shuning uchun ular maktabgacha yoshdagi bolalarda talaffuzni o'yin orqali mustahkamlashga yordam beradi.

Nazariy tahlil, yoppasiga tanlash, tasniflash, fonetik-logopedik tahlil va miqdoriy sanoq. Har bir so'z ma'nosi, tuzilishi, tarkibidagi asosiy tovushlar va logopedik vazifasi bo'yicha jadvalga kiritildi.

Tahlil mezonlari.

Tovush tarkibi (qiyin talaffuz qilinadigan tovushlar ulushi);

Bo'g'in va ritmik tuzilma, shu jumladan cho'ziq unlilar (Kaxarova kuzatuvlari bilan solishtirish); nafasga bo'lgan talab; bola tajribasiga yaqinligi; mashg'ulotlarda qo'llash imkoniyati.

Besh bosqichli model

1. Eshit. Bola tovushni tinglaydi yoki logopedning namunasini kuzatadi. Zarur bo'lsa, tovush qayta eshittiriladi.

2. Angla. Bola tovush manbaini rasm, predmet yoki vaziyat bilan bog'laydi. Og'zaki javob bilan bir qatorda rasm tanlash yoki predmetni ko'rsatish ham qabul qilinadi.

3. Taqlid qil. Bola imkoniyatiga qarab tovush yoki taqlid so'zini takrorlaydi. Logoped namuna beradi va bolaning javobini bosimsiz qo'llab-quvvatlaydi.

4. Bog'la. Taqlid birligi predmet nomi, harakat yoki fe'l bilan birlashtiriladi: "taq-taq — eshik — taqillatmoq".

5. Nutqda qo'lla. Bola o'rganilgan birlikni sodda gap, savol-javob, o'yin yoki kichik hikoya tarkibida qo'llashga yo'naltiriladi.

Natijalar va muhokama (Result and Discussions).Maqola doirasida taqlid so'zlarni mashg'ulotlarda qo'llashga mo'ljallangan dastlabki metodik xarita, besh amaliy mashq va kuzatuv varag'i tizimlashtirildi. Bu natijalar amaliy materiallar ishlab chiqilganini anglatadi, biroq ularning bolalar nutqiga ta'siri bo'yicha tajriba natijasi sifatida talqin qilinmaydi.

Taqlid so'zlarning dastlabki metodik xaritasi

Guruh	Misollar	Mashg'ulotdagi mumkin bo'lgan vazifa
Hayvonlar ovozi	miyov-miyov, vov-vov, ma-a	Rasmni tanlash, tovush manbaini aniqlash, so'z birikmasi tuzish

Predmet tovushi	taq-taq, shiq-shiq	Tinglash, manbaini topish, vaziyatni ifodalash
Muhit va tabiat tovushi	shitir-shitir, gumbur-gumbur	Tovushni kontekst bilan bog‘lash, tavsiflash, gap tuzish
Harakat yoki ko‘rinish	milt-milt, yalt-yult	Rasmni izohlash, harakat yoki holatni gapda ifodalash

Amaliy mashqlar

1-mashq. “Tovushni top”.

Maqsad — eshituv diqqatini va tovush manbaini aniqlash ko‘nikmasini mashq qildirish. Jihozlar: hayvonlar va predmetlar tasvirlangan kartochkalar, zarur bo‘lsa audioyozuvlar. Logoped bir nechta rasmni ko‘rsatadi va tovushni eshittiradi yoki taqlid qiladi. Bola mos rasmni tanlaydi, so‘ng imkoniyatiga qarab uning nomini yoki taqlid so‘zini aytadi. Misollar: “miyov-miyov” — mushuk; “vov-vov” — it; “taq-taq” — eshik.

2-mashq. “Taqlid so‘zidan gapgacha”.

Maqsad — lug‘atni kengaytirish va sodda gap tuzishni qo‘llab-quvvatlash. Taqlid so‘zi predmet yoki hayvon nomi bilan bog‘lanadi, so‘ng bola logoped ko‘magida gap tuzadi: “Mushuk miyovlayapti”, “It hurmoqda”, “Barglar shitirlayapti”. Mashg‘ulotni olib boruvchi yana to‘rtta misol ishlab chiqib, har birining maqsadini izohlaydi.

3-mashq. “Eshit, farqla, tanla”.

Maqsad — predmet tovushlariga nisbatan eshituv diqqatini mashq qildirish. Bola ikki predmet tovushini tinglab, ularni farqlaydi va mos rasmni tanlaydi. Nutq tovushlarini farqlash esa alohida, yosh va nutqiy ehtiyojga mos fonematik topshiriq sifatida tashkil etiladi. Predmet tovushlarini farqlash bilan fonematik idrok vazifalarini aralashtirmaslik kerak.

4-mashq. “Ertakni tovushlar bilan jonlantir”.

Maqsad — taqlid so‘zlarni kontekstda qo‘llash va bog‘lanishli nutqni rivojlantirish. Namuna: “Bir kuni mushuk hovliga chiqdi. U yerda it bor edi. Mushuk ‘miyov-miyov’ dedi, it esa ‘vov-vov’ deb hurdi. Shu payt eshik ‘taq-taq’ etdi. Bola eshikni ochdi”. So‘ng “Mushuk qanday ovoz chiqardi?”, “Eshikdan qanday tovush eshitildi?”, “Keyin nima bo‘ldi?” savollari beriladi.

5-mashq. “Taqlid so‘zlar xaritasi”.

Talabalar taqlid so‘zlarni hayvonlar ovozi, predmet tovushi, tabiat tovushi va harakat-ko‘rinish guruhlariga ajratadi. Har bir guruh uchun uchta mashq ishlab chiqib, mashq maqsadi va kutiladigan javobni yozadi. Topshiriq tasniflash va metodik rejalashtirish ko‘nikmalarini rivojlantirishga qaratiladi.

Kuzatuv va amaliy baholash varag‘i

Quyidagi jadval mashg'ulot jarayonini tizimli kuzatish uchun namuna hisoblanadi. U mustaqil tashxis qo'yish vositasi emas; kuzatuv natijalari bolaning umumiy nutqiy holati va individual rejalashtirish bilan birga talqin qilinishi kerak.

Kuzatiladigan vazifa	Mustaqil bajardi	Yordam bilan bajardi	Hozircha bajarmadi kuzatilmadi
Tovushni tinglaydi va e'tibor qaratadi	☐	☐	☐
Tovush manbaiga mos rasmni tanlaydi	☐	☐	☐
Taqlid so'zini takrorlashga yoki boshqa usulda ifodalashga urinadi	☐	☐	☐
Taqlid so'zini predmet nomi bilan bog'laydi	☐	☐	☐
Sodda gap yoki qisqa izoh tuzadi	☐	☐	☐
O'rganilgan birlikni o'yin yoki hikoyada qo'llaydi	☐	☐	☐

Kuzatuv sanasi:

Mashg'ulot maqsadi:

Izohlar:

MUHOKAMA (DISCUSSION). Taklif etilgan model taqlid so'z bilan ishlashni tovushni takrorlash bilangina cheklamaydi. U tinglash, tovush manbaini anglash, taqlid qilish, birlikni predmet yoki harakat bilan bog'lash va uni nutqiy vaziyatda qo'llash bosqichlarini izchil birlashtiradi. Shu jihatdan model mashg'ulotni rejalashtirish uchun qulay tashkiliy sxema bo'lishi mumkin.

Taqlid so'zlarning obrazlilik bolani mashg'ulotga jalb etish va so'zlarni predmet yoki vaziyat bilan bog'lashga yordam berishi mumkin. Biroq taqlid so'zni ayta olish bolaning tegishli fonemani boshqa so'zlarda to'g'ri talaffuz qilishini avtomatik ravishda anglatmaydi. Xuddi shuningdek, maishiy tovushlarning manbaini farqlash fonematik idrokning to'liq shakllanganini ko'rsatmaydi. Shu sababli mashg'ulot maqsadlari aniq ajratilishi lozim.

Modelni qo'llashda bolaning individual imkoniyatlari va muloqot usuli hisobga olinishi, og'zaki javob berishga majburlash yoki noto'g'ri talaffuzi ustidan kulishdan

saqlanish zarur. Rasm tanlash, imo-ishora va muqobil kommunikatsiya usullari zarur vaziyatlarda qo'llanishi mumkin. Taqlid so'zlar individual logopedik rejaning o'rnini bosmaydi, balki boshqa maqsadga muvofiq metodlarni to'ldiradi.

Maqolaning asosiy cheklovi — taklif etilgan model bolalar ishtirokidagi empirik tadqiqot orqali sinovdan o'tkazilmaganidir. Keyingi tadqiqotlarda ishtirokchilarning yoshi va nutqiy xususiyatlarini tavsiflash, mashg'ulotlar soni va davomiyligini belgilash, boshlang'ich hamda yakuniy kuzatuv natijalarini taqqoslash lozim. Shuningdek, o'zbek tilidagi taqlid so'zlarning hududiy va oilaviy nutq muhitiga ko'ra tanishlik darajasini o'rganish foydali bo'lishi mumkin.

XULOSA (CONCLUSION) O'zbek tilidagi taqlid so'zlar logopedik mashg'ulotlarda tovush manbaini aniqlash, lug'atni kengaytirish, sodda gap tuzish va nutqiy muloqotga jalb etish uchun foydalanish mumkin bo'lgan lisoniy-metodik resurs hisoblanadi. Maqolada taqlid birliklarini "Eshit — Angla — Taqlid qil — Bog'la — Nutqda qo'lla" ketma-ketligida tashkil etuvchi mualliflik modeli, dastlabki metodik xarita, beshta amaliy mashq va kuzatuv varag'i taklif qilindi.

Taklif etilgan materiallar amaliyotda sinab ko'rish va individual ehtiyojlarga moslashtirish uchun mo'ljallangan. Modelning samaradorligi haqida qat'iy xulosa chiqarish uchun empirik kuzatuvlar va natijalar talab etiladi. Kelgusida taqlid so'zlar bankini tekshirilgan tilshunoslik manbalari bilan boyitish va modelni amaliy mashg'ulotlarda sinash ushbu yo'nalishni rivojlantirishga xizmat qilishi mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Abdurahmonov G', Shukurov Sh., Mahmudov Q. O'zbek tilining tarixiy grammatikasi. — Toshkent: O'zbekiston faylasuflari milliy jamiyati nashriyoti, 2008.
2. Begmatov E. Hozirgi o'zbek adabiy tilining leksik qatlamlari. — Toshkent: Fan, 1985.
3. Jamolxonov H. Hozirgi o'zbek adabiy tili. — Toshkent, 2008. — 1-kitob.
4. Mamatmo'minov T., Mengboyev Sh. O'zbek tilshunosligida taqlid so'zlarning o'rganilishi. — Elektron nashr: <https://doi.org/10.5281/zenodo.6558846>
5. Matnazarova G. O'zbek tilida taqlid so'zlarning kelib chiqishi va etimologiyasi: qiyosiy tahlil. — Elektron nashr: <https://innovativepublication.uz/index.php/jelsi/article/view/4579>
6. Mirtojiyev M. O'zbek tili semasiologiyasi. — Toshkent: Mumtoz so'z, 2010.
7. Ne'matov H., Bozorov O. Til va nutq. — Toshkent: O'qituvchi, 1993.
8. journals.nuu.uz +3